
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

340.130.53

Г. І. Дутка

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права
Прикарпатського юридичного
інституту Національного
університету
«Одеська юридична академія»

КРИТЕРІЇ ПРАВОВОГО ЗАКОНУ

Актуальність теми дослідження визначається значенням, яке надається правовому закону в правовій системі України в умовах побудови демократичної, соціальної, правової держави, ознаками якої є пріоритет прав і свобод людини і громадянина, підпорядкованість держави інтересам людини й суспільства, соціально орієнтована ринкова економіка, політичний і економічний плюралізм, демократія і соціальна справедливість.

Історія сучасного розвитку і реформування правової системи України свідчить про зростаючий інтерес до проблеми правового закону. Дана проблема має важливе теоретичне і практичне значення. Побудова оптимальної моделі правового закону є одним з необхідних елементів правової реформи.

З цим пов'язана і актуальність розробки теорії правового закону, що включає аналіз конституційно-правової концепції правового закону. Дослідження умов, факторів і способів досягнення правового закону є актуальним і в силу того, що останнім часом намітилася тенденція зниження якості прийнятих законів, а саме їх неузгодженість, суперечливість, і, як наслідок цього, обмежений період дії закону, численні зміни та доповнення, що вносяться до закону, що, в кінцевому

підсумку, призводить до неефективності закону, підриває принцип верховенства закону.

Перед юридичною наукою стоїть завдання побудувати цілісну концепцію правового закону, яка б включала понятійний апарат і основні категорії, що характеризують правовий закон, його основні тенденції розвитку, фактори (їх якісної і кількісної оцінки), що зумовлюють необхідність розмежування і протиставлення права та свавілля, встановлення відповідності юридичного закону об'єктивним вимогам права.

У цьому зв'язку становить інтерес в теоретичному та практичному плані дослідження проблем правотворчої і законотворчої діяльності суб'єктів з метою обґрунтування практичних шляхів утвердження правових засад, що забезпечують єдність законодавства і практики його застосування.

У сучасних дослідженнях даного питання приділяється особлива увага філософсько-правовим проблемам правового закону. Правовий закон – це складне соціально-юридичне явище і розвинути його поняття можна тільки з позиції системного підходу до дослідження правової дійсності. Тому теоретико-методологічні аспекти проблеми правового закону потребують подальшої розробки.

Метою статті є аналіз правового закону, дослідження співвідношення права і закону для поглиблення його пізнання сутності та змісту. Науковою основою формування сутності та змісту правового закону, необхідності його верховенства в системі нормативно-правових актів та механізму забезпечення цього верховенства стали роботи М.Воронова, В.Бабкіна, С.Бобровник, А.Георгіци, С.Дудар, О.Зайчука, А.Зайця, М. Козюбри, А.Козловського, А.Колодія, В.Копейчикова, В.Котюка, Л.Кривенко, Є.Назаренко, В.Опришка, М.Орзіха, В.Погорілка, П.Рабіновича, В.Селіванова, О.Скакун, В.Шаповала, Ю.Шемшученка, М.Цвіка, О.Ющика та інших.

Реалізація конституційного принципу верховенства права в Україні, необхідність подальшої демократизації українського суспільства, формування правової держави та розбудови громадянського суспільства вимагають від національної науки теорії держави і права нового

осмислення змісту та сутності ключових категорій права і закону. Вітчизняне правознавство визнає необхідність існування закону, правового за своїм змістом та сутністю. Сучасне розуміння права передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення та реалізацію невід'ємних прав і свобод людини та громадянина – головною метою діяльності державної влади, яка реалізує свою компетенцію тільки в межах Конституції та законів України. Не викликає заперечень також необхідність верховенства закону в системі нормативно-правових актів. Але при цьому, ні створення правового законодавства, ні реалізація верховенства правового закону неможливі без визначення в юридичній науці сутності, змісту, юридичних ознак правового закону, без механізму становлення та реалізації верховенства правового закону, соціального призначення якого – бути основою реалізації принципу верховенства права в Україні.

На сучасному етапі розвитку України теорія правового закону та його верховенства в системі нормативно-правового регулювання потребує підвищеної уваги у зв'язку з глибокими політичними та соціально-економічними перетвореннями, принциповим оновленням законодавства та приведенням державного механізму забезпечення та реалізації прав і свобод людини і громадянина у відповідність до конституційних та міжнародних стандартів у галузі прав людини.

Який же критерій «правових законів»? Які закони можна розглядати як такі, що співпадають з правом, а які ні? Врешті-решт, які існують об'єктивні підстави для віднесення одних законів до категорії правових, а інших – до категорії неправових? Ці та інші подібні їм питання здавна займали увагу вітчизняних та зарубіжних вчених-юристів, філософів. Вченими пропонувались різні підстави – критерії для розмежування права і закону, правових і неправових законів, але всі вони викликали й викликають лише подальші питання й дискусії.

Ще Арістотель обґрунтовував таку думку: «Хто вимагає, щоб закон панував, вимагає, здається, того, щоб панували тільки божество і розум» [1, с.145]. Безумовно, Арістотель має на увазі правовий закон, тобто практично йдеться про становлення принципу верховенства права і верховенства закону у правовій державі. Підтверджується це також тим,

що, розвиваючи думку про взаємозв'язок права і держави, що є надзвичайно істотним для правової держави, Арістотель говорить так: «Поняття справедливості, пов'язане з уявленням про державу, тому що право, яке є критерієм справедливості, є регулятивною нормою політичного спілкування» [1, с. 9]. Згідно з Ціцероном, право виникло раніше, ніж будь-який писаний закон, ніж будь-яка держава взагалі була заснована. Саме держава з її установами та законами повинна бути по своїй сутності втіленням того, що по природі є справедливість і право, яким повинні відповідати людські постанови і, перш за все, писані закони [1, с. 85]. Так, на його думку, несправедливі закони «заслужують назви закону не більше, ніж рішення із загальної згоди, прийняті розбійниками» [1, с. 157]. Отже, право й закон – поняття не тотожні, право – не просто сукупність законів. Гегель зазначав, що право і за часом, і за змістом передують закону, який виступає в якості вторинного. Шляхом законодавчої ініціативи «право в собі» формується як закон [2, с. 39].

Виникають й інші подібні питання, на які не завжди можна знайти переконливі відповіді. Одне з них полягає в тому, яку волю втілює в собі закон, навіть якщо він є творінням парламенту, чи можна вважати його втіленням волі народу, як про це часто говорять не тільки парламентарі, а й учені. Цікавою в цьому відношенні є думка французького державознавця Л. Дюгі: «закон є вираження не спільної волі, якої не існує, і не волі держави, якої теж нема, а волі декількох голосуючих людей. У Франції закон є воля 350 депутатів і 200 сенаторів, що утворюють звичайну більшість у палаті депутатів і в Сенаті. Поза цим існують лише фікції і пусті формули» [4, с. 22].

Подібні міркування і державно-правові ідеї Л. Дюгі завжди викликали живий інтерес як у його сучасників, так і у юристів наступних поколінь. Проте вони не дають відповіді на питання: що є правовий закон, а що не є таким? Не дають задовільної відповіді на поставлене питання й інші критерії й підходи, що висувались в більш пізній період і аж до теперішнього часу. Прагнучи вирішити цю проблему і хоча б у наближеному вигляді позначити межу між правом і законом, автори нерідко звертаються, зокрема, до різних моральних категорій – справедливості, добра, гуманності, зла тощо. Право нерідко при цьому

визначається як «нормативно закріплена справедливість». З цією ж метою іноді використовується така категорія як «правовий ідеал». У науковій літературі він визначається як «породження індивідуального, суспільного, наукового усвідомлення про розумний ідеал співжиття на принципах добра, справедливості, гуманізму й збереження природного середовища» [4, с. 3-4].

Прагнення підвести моральну основу під законодавство в цілому й окремі закони, без сумніву, є цілком благородною справою. Людство може тільки мріяти про те, щоб під законом, який видається в тій чи іншій державі, була вагома моральна база. На жаль, це не завжди і не в кожній державі зустрічається. Підтвердженням цьому може служити законодавство фашистської Німеччини, фашистської Італії, Радянського Союзу й ряду інших тоталітарних держав.

Проте не можна не помітити, що, прагнучи підвести моральну базу під закон і таким способом відокремити його, назвавши правовим, від всіх інших неправових законів, автори нерідко допускають змішання моральних категорій з правовими. В. А. Четвернін, на наш погляд, правильно зазначає в зв'язку зі спробами визначення права як «нормативно закріпленої справедливості», що посилення при цьому на моральні категорії справедливості, добра й зла важливі при визначенні поняття й характеристики моралі, але не самого права [5, с. 24].

Для перетворення закону в правовий, законодавець покликаний реалізовувати гуманістичні принципи права адекватно суверенній волі всього народу, як результату усвідомлення загальнолюдських цінностей. Створення закону як правового і відношення до нього в значній мірі залежать від загальної і правової культури суспільства і, передусім, законодавця, від розвитку і впливу юридичної науки на законотворчість [6, с.245].

В. Н. Хропанюк зазначає ознаки правового закону, вказуючи, що він, по-перше, є вираженням і закріпленням свободи людей; по-друге, втілює в собі принцип формальної правової рівності, що має всезагальний характер справедливості, а його вимоги в однаковій мірі поширюються на державну владу й громадян держави; по-третє, правовий закон враховує й охороняє інтереси тих, хто знаходиться за межами правової рівності

(хворих, пристарілих, безробітних); по-четверте, це не продукт волі і суб'єктивного розсуду законодавця, а необхідна складова частина права, що об'єктивно складається в даному суспільстві, законодавець не створює зміст права, він лише формулює його в нормах, відображаючи об'єктивні потреби розвитку суспільства; по-п'яте, це антипод свавілля. Реальне життя закону можливе лише в умовах правової держави [7, с. 188].

Шляхом законодавчої ініціативи «право в собі» формулюється як закон. Можна говорити, що існуванні держави повинно бути обумовлене потребами забезпечення реалізації права, бо держава не стоїть над суспільством, вона покликана служити йому. Тому слушною, на наш погляд, є думка А.А.Пушкіна, що нормативно-правові акти є вторинним відображенням реальних суспільних відносин, а це означає, що в конституції повинен закріплюватись не принцип законності, а принцип верховенства права. Усе чинне законодавство може бути з цієї причини перевірене в плані того, наскільки воно відповідає цьому принципу [8, с. 152-155]. Треба відзначити, що дискусії щодо змісту принципу верховенства права тривають не тільки серед вітчизняних учених [9;10], але й серед іноземних дослідників [11, с. 48 - 49]. На мій погляд, у вітчизняній науці найбільш удамо цю проблему було проаналізовано М. І. Козюброю. Він, зокрема, вказує, що найбільш предметним критерієм правового характеру законів та інших нормативних актів правової організації й діяльності держави є невід'ємні, невідчужувані права людини. Це той бар'єр, якого у правовій державі не може подолати жодна з гілок влади. Права людини є безпосередньо діючим правом і можуть застосовуватись всупереч закону, якщо закон суперечить фундаментальним правам людини (не відображає природно-правові засади; не відповідає загально визнаним міжнародно-правовим принципам і нормам про права людини й громадянина; прийнятий нелегітимним органом державної влади тощо) [12, с.28 - 29]. Така позиція знайшла своє відображення у ст.8 Конституції України, в якій прямо проголошується, що «в Україні визнається й діє принцип верховенства права». І це правильно, бо закони за своїм змістом і значенням можуть бути прогресивними і відсталими, логічними й суперечливими, справедливими

й несправедливими, і їх верховенство в деяких випадках може нанести шкоду суспільству [12, с.139]. А оскільки відповідність природним правам і свободам людини є головним і найбільш загальним критерієм права, то тільки конституція, втілюючи в собі фундаментальні людські цінності, завжди є правовою за змістом. Вона стверджує ідеал соціальної справедливості, який є серцевиною права і стає його основною гарантією. Недарма конституцію називають вищим критерієм істинності. Таким чином, створюється основа для найвищої юридичної сили конституції, від якої отримують правову суть всі інші правові акти. Отже, із цього принципу органічно випливає принцип верховенства правового закону. Наукові положення про зміст і функції верховенства правового закону стали об'єктом дисертаційного дослідження А. В. Грищенко, яка пропонує розглядати його як гарантію забезпечення:

- верховенства права шляхом повної відповідності правовим законам нормативно-правових актів усіх органів і посадових осіб держави та органів місцевого самоврядування;

- адекватності виразу суверенної волі народу та сутності права в усій системі нормативно-правового регулювання, здійснюваного як через правові закони, так і опосередковано іншими суб'єктами правотворчості, тобто створення в правовому законі еталону нормативно-правового регулювання, який відповідає волі народу;

- єдності нормативно-правового регулювання та правозастосування, тобто забезпечення реалізації норм правового закону в суспільному житті, існування правопорядку, який ґрунтується на принципі дії верховенства права;

- конституційного порядку, тобто неухильного дотримання та виконання всіма суб'єктами права, в тому числі органами влади та посадовими особами, норм конституції, реалізованих у законах та інших нормативно-правових актах;

- консолідації суспільства та формування правосвідомості і правової культури, спрямованих на повагу до правового закону;

- інтеграції у світове співтовариство при збереженні особливостей української правової системи [13, с. 6].

Панування правового закону надає конституційному ладу

стабільності, підпорядковує всі сили влади праву, обмежує владу, надає їй правового характеру.

Рівень досконалості правового закону, його ефективність визначається, перш за все, повнотою внутрішнього змісту, а також збалансованістю зовнішньої системи прав, свобод і правових обов'язків людини і характеризується такими загальними властивостями як: соціальна обумовленість правового закону, наукова обґрунтованість, його спланованість і спрогнозованість, легітимність, системність, високі техніко-юридичні якості правового закону, прості механізми реалізації.

Отже, закон за своїм змістом може відповідати праву, а може й суперечити йому. Але для правової держави, якою в ст. 1 Конституції проголошується Україна, необхідно максимально забезпечити застосування вимог, що право і тільки право повинно втілюватись в законі, а закон бути виключно правовим. Як зазначається в літературі, «поки право й закон не співпадають, поки зберігаються й діють несправедливі закони, правової держави немає» [14, с. 22]. А оскільки еталоном права є Конституція, то всі неправові закони є неконституційними. Вирішувати питання про їх неконституційність має право тільки Конституційний Суд України. Стаття 13 Закону «Про Конституційний Суд України» прямо вказує, що «Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України» [15]. Необхідно зауважити, що закон відповідає праву, коли він прийнятий легітимним законодавчим органом. Правову сутність закону надає формування державної влади саме народом, тоді закон стає основою держави як публічно-правового союзу народу. Коли державна влада отримує свої повноваження по законодавчому регулюванню суспільних відносин не у визначеному і встановленому самим народом порядку, то закон буде не правом, а безправ'ям, що руйнує правові основи суспільства й держави. Крім того, закон, щоб стати правом, повинен визнаватися й виконуватися народом.

Таким чином, не всі закони та інші нормативні акти є правовими за своїм змістом. Разом із тим, більш-менш чіткі об'єктивні підстави для віднесення одних законів до категорії правових, а інших – до категорії

неправових, поки що не вироблені.

На основі аналізу різноманітних точок зору з цього питання автор вважає, що найбільш обґрунтованою є думка, що найважливішим предметним критерієм правового характеру законів та інших нормативних актів є невід'ємні, невідчужувані права людини. Вони є безпосередньо діючим правом і можуть застосовуватись всупереч закону, якщо закон ігнорує, безпідставно обмежує або ж порушує фундаментальні права людини (не відображає природно-правові засади; не відповідає загально визнаним міжнародно-правовим принципам і нормам про права людини й громадянина; прийнятий нелегітимним органом державної влади тощо). Реальне життя правового закону можливе лише в умовах правової держави.

Правову сутність закону надає формування державної влади саме народом, тоді закон стає основою держави як публічно-правового союзу народу. Коли державна влада отримує свої повноваження по законодавчому регулюванню суспільних відносин не у визначеному і встановленому самим народом порядку, то закон буде не правом, а безправ'ям, що руйнує правові основи суспільства й держави.

Література

1. Цит. За кн.. История политических и правовых учений. Учебник для вузов / Под общей ред. В. С. Нерсесянца. – М.: Инфра, 1996. – 728 с.
2. Нерсесянц В. С. Гегель. – М.: Юрид. литература, 1979. – 112 с.
3. Дюги Л. Общество, личность, государство. СПб., 1901. – 436 с.
4. Емельянов С. Право: определение понятия. / Емельянов С. – М.: Юрид. лит-ра, 1992.– 168 с.
5. Четвернин В. Демократическое конституционное государство: введение в теорию. / Четвернин В. – М.: РАН, Ин-т госуд. и права, 1993. – 142 с.
6. Заєць А. Концепції правової держави і верховенства права в українській правовій доктрині / А.Заєць // Право України. – 2013. - № 9. – с.243-270
7. Хропанюк В. Н. Теория государства и права. / Под ред. В. Г. Стрекозова. – М.: Дабахов, Ткачев, Димов, 1996. – 384 с.
8. Пушкин А. А. Актуальные проблемы современного права России / А.А. Пушкин // Государство и право. – 1995. – №10. – С. 152-155.
9. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні / П.Рабінович // Право України. – 2013. – № 9. – С.162-176.

10. Шульга А.М. Концепція розрізнення права і закону, її світоглядна цінність, прикладне значення / А.М.Шульга // Форум права. – № 4 2013. – С.852-855.

11. Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – 472с.

12. Козюбра М.І. Верховенство права і Україна / М.І.Козюбра // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 35-39

13. Грищенко А. В. Правовий закон: питання теорії та практики: Автореф. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка – Київ, 2002. – 19 с.

14. Лившиц Р. З. Право и закон в социалистическом правовом государстве / Р.З. Лившиц // Советское государство и право. – 1989. - №3. – С. 15-22.

15. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80>.

Анотація

Дутка Г.І. Критерії правового закону. – Стаття.

Стаття присвячена проблемам функціонування правового закону. У статті розглядаються поняття, ознаки правового закону, досліджуються умови та фактори дії правового закону, основні тенденції його розвитку. У статті приділена увага проблеми співвідношення права і закону.

Ключові слова: право, закон, правовий закон.

Аннотация

Дутка Г.И. Критерии правового закона. – Статья.

Статья посвящена проблемам функционирования правового закона. В статье рассматриваются понятие, признаки правового закона, исследуются условия и факторы действия правового закона, основные тенденции его развития. В статье посвящено внимание проблемам соотношения права и закона.

Ключевые слова: право, закон, правовой закон.

Summary

Dutka G.I. The criteria of the legal law. – Article.

The article is devoted to the problems of the functioning of the legal law. The article discusses the concept, the signs of legal law, examines the conditions and factors of the activity of the legal law, the main trends of its development. The article pays attention to the problems of the relationship between law and order.

Key words: law, legislative act, legal law.

